

ПРИЛОЖЕНИЕ

БЕЛЕЖКА В ЗАЩИТА НА ДОСТОЕВСКИ ОТ ОБВИНЕНИЯТА В "НОВО" ХРИСТИЯНСТВО

("Нашите нови християни" и т.н. от К. Леонтиев,
Москва, 1882 г.)¹

"Всеки човек е лъжлив"².

"А сега искате да убиете Мене, Човека,
Който ви каза *истината*"³.

"Не мислете, че *дойдох* да донеса мир на
земята; не мир дойдох да донеса, а меч"⁴.

"И *ще бъде* едно стадо и един пастир"⁵.

"Начало на мъдростта е страхът Господен"⁶.

"Бог е любов. В любовта страх няма, но
свършената любов пропъжда страха"⁷.

Може ли цялата същност на християнството да се свежда само до хуманността? Дали цел на християнството е всеобщата хармония и благоденствието на земята, постигнато чрез естествения прогрес на човечеството?

И най-сетне, дали *основата* на християнския живот и дейност е само в любовта?

Така директно поставени, тези въпроси ще получат ясен отговор. Ако цялата истина е само в хуманността, то какво общо тук има християнската *религия*? Струва ли си тогава да говорим за нея, вместо направо да проповядваме обикновената хуманност? Ако целта на живота се постига чрез естествения прогрес и се съдържа в земното благоденствие, тогава защо да свързваме това с една такава религия, която изцяло се опира върху тайната, чудото и подвига? И най-сетне, ако цялата същност на религията е единствено в човешкото чувство любов, то излиза, че религията няма никаква цел и самата тя е напълно излишна. Тъй като човешката любов, въпреки цялата ѝ психологическа сложност, в нравствен смисъл е само един обикновен случаен факт и в никакъв случай

не може да съдържа основния смисъл на религиозната проповед. Самият Апостол на любовта поставя в основата на проповедта си не морала на любовта, а мистическата истина за възплъщението на Божествения Логос: "Което е било отначало, което сме чули, което сме видели с очите си, което сме наблюдавали и което ръцете ни са попипали, за Словото на живота (и животът се яви, и ние видяхме, и свидетелстваме, и ви възвестяваме вечния живот, който беше у Отца и се яви нам), което сме видели и чули, ви възвестяваме, за да имате и вие общение с нас; а нашето общение е с Отца и Неговия Син Исуса Христа" (I посл. на Иоан, 1:1-3). А за любовта се говори едва след това, тъй като любовта може да бъде плодотворна само на основата на вярващата и възродена душа. А на чисто човешка основа тя си остава само лично влечение, тъй като любовта нито може да се предава (като обикновено чувство) на другите, нито да се изисква от другите - може само да се установи нейното присъствие или отсъствие в дадения случай. Следователно сама по себе си като субективно състояние на любовта не може да бъде обект на религиозно *задължение* или *задача* на религиозното действие. Прякото поставяне на трите посочени въпроса и категоричният им отрицателен отговор представляват главният интерес и достойнството на брошурата "Нашите нови християни". Това, срещу което се опълчва авторът, — стремежът да се подмени живата всеобхватност на християнството с общи места от абстрактния морал, прикрит с християнското име без християнска същност, — този стремеж е много разностранен в наше време и той трябва да се отбележи. За съжаление, изобличавайки заблужденията на псевдохристиянството, авторът на брошурата ги е свързал с имената на двама руски писатели, поне единият от които е напълно освободен от тези заблуди.

Авторът на брошурата напълно справедливо дава висока оценка на значението и заслугите на Достоевски. Но според мнението на господин Леонтиев християнската идея, на която служеше този забележителен човек,

се е изопачавала в съзнанието му с елементи на сантименталност и абстрактен хуманизъм⁸. Сантиментален оттенък е бил възможен в стила на автора на "Бедни хора", но във всеки случай хуманизмът на Достоевски не беше оня абстрактен морал, който г-н Леонтиев изобличава, тъй като най-хубавите си надежди за човека Достоевски основаваше върху истинската вяра в Христа и Църквата, а не върху вярата в абстрактния разум или в онова безбожно и бясно човечество, което в цялата му мръсотия е отразено в романите на самия Достоевски много по-ясно, отколкото където и да било другаде. Хуманизмът на Достоевски се утвърждаваше върху мистичната, свръхчовешка основа на истинското християнство, а при оценяването на някой деец от християнска гледна точка най-важно от всичко е *върху* какво се основава той и върху какво строи.

"Възможно ли е — пита г-н Леонтиев — националната култура да се гради само върху доброто чувство към хората, без специално определени в едно и също време веществени и мистични обекти на вярата, стоящи по-високо от това човечество — ето къде е въпросът?"⁹ На този въпрос Достоевски би отговорил също така отрицателно, както и авторът на брошурата. Идеалът за истинската култура — народна и вселенска едновременно — у Достоевски се основаваше не само на доброто чувство към хората, а преди всичко върху мистичните обекти на вярата, които стоят по-високо от това човечество, а именно върху Христос и Църквата, и самото създаване на истинската култура Достоевски си представяше преди всичко като религиозно "православно дело"; а "вярата в божествеността на разпънатия по времето на Пилат Понтийски Дърводелец от Назарет"¹⁰ беше одухотворяващото начало на всичко онова, което казваше и пишеше Достоевски.

"Християнството не вярва нито в най-добрия *автономичен* морал на отделното лице, нито в разума на събирателното човечество, който рано или късно трябва да създаде рай на земята". В нищо подобно не вярваше

и Достоевски. Даже и ако той беше моралист, за какъвто го смята г-н Леонтиев, то неговият морал беше не автономичен (самозаконен), а християнски, основан на религиозното поведение и възраждането на човека. А събирателния разум на човечеството с опитите му за нововавилонско стълпотворение Достоевски не само отхвърляше — той беше за него обект на остроумен присмех — и не само през последните години от живота му, но и по-рано. Нека г-н Леонтиев прочете още веднъж поне "Записки от подземиято".

Достоевски вярваше в човека и човечеството само защото вярваше в *богочовека* и *богочовечеството* — в Христос и Църквата.

"Христос се познава единствено чрез Църквата. Обичайте преди всичко Църквата.

Единствено чрез Църквата ще можете просто и свободно да се сблизите с народа и да спечелите доверието му.

Трябва да се учим от народа да се смиряваме мисловно, да разберем, че в неговия мироглед има повече истина, отколкото в нашия.

Затова смирението пред народа за оня, който си дава ясна сметка за чувствата си, е не нещо друго, а именно смирение пред Църквата".

Няма съмнение, че под тези прекрасни думи би се подписал и Достоевски. В "Дневник на писателя" г-н Леонтиев би могъл да намери много пасажи, които изразяват същите мисли. Достатъчно е да си спомним онова, което е казано там против нашите народници, които искаха да се съединят с народа и да го покровителстват *независимо от Църквата*¹¹.

Само обичайки Църквата и служейки ѝ може да служим на своя народ и на цялото човечество. Тъй като не можем да служим на двама господари. Служенето на ближния трябва да съвпада със служенето на Бога, а на Бог можем да служим само като обичаме онова, което Той Самият е обикнал — единствения предмет на Божията любов, неговата любима и другарка, т.е. Църквата.

Църквата е обожественото чрез Христа човечество и, вярвайки в Църквата да вярваме и в човечеството, значи само да вярваме в неговата *способност за обожествяване* или, по думите на св. Атанасий Велики, да вярваме, че чрез Христос Бог е станал човек, за да направи от човека Бог. И тази вяра не е еретическа, а истински християнска, православна, отеческа.

И при тази вяра проповедта или пророчеството за всеобщо примирение, всеобща хармония и т.н. има пряко отношение само към окончателното тържество на Църквата, когато, според думите на Спасителя, ще има едно стадо и един пастир, а според думите на Апостола Бог ще бъде всичко във всички.

На Достоевски се случваше да говори с хора, не чели Библията и забравили катехизиса. Затова, за да бъде разбран, когато искаше да каже нещо за тържествуващата или православната Църква, той ще не ще трябваше да използва изрази като "всеобща хармония"¹². И напразно г-н Леонтиев казва, че тържеството и прославата на Църквата трябва да се извърши на оня свят, а Достоевски вярваше във всеобщата хармония тук, на земята. Тъй като Църквата не установява ясна граница между "тук" и "там". И според Светото писание и според учението на Църквата самата земя е *променящ се* термин. Едно е тази земя, за която в началото на Книгата Битие се говори, че е била безводна и пуста и тъмнината се разстилала над бездната, и друго — онази, за която се казва: "те ще бъдат Негов народ, а Сам Бог ще бъде с тях — техен Бог" — и още по-различна ще бъде новата земя, защото в нея живее правдата¹³. Работата е там, че нравственото състояние на човечеството и на всички духовни същества изобщо не зависи от това дали те живеят или не живеят тук, на земята, а напротив, самото състояние на земята и отношението ѝ към невидимия свят се определя от нравственото състояние на духовните същества. И онази всемирна хармония, за която пророкуваше Достоевски, съвсем не означава утилитарно благоденствие на хората върху сегашната земя, а означава

начало на онази нова земя, в която живее правдата. И тази всемирна хармония или тържествуващата Църква ще настъпи съвсем не по пътя на мирния прогрес, а в мъките и болките на новото раждане, както е показано в Апокалипсиса — любимата книга на Достоевски през последните години от живота му. "И яви се на небето голяма поличба — жена, облечена в слънце; под нозете ѝ — месечината, а на главата ѝ — венец от дванайсет звезди; тя беше непразна и викаше от родилни болки, и се мъчеше да роди"¹⁴.

И едва по-късно, след тези болки и мъки идват и тържеството, и славата, и радостта.

"И чух глас като че ли от много народ, глас като че от много води, и глас като че от силни гръмотевици, които казваха: алилуия, защото се въззари Господ, Бог Вседържител; да се радваме и веселим и да Му въздадем слава: защото дойде сватбата на Агнеца, и жена Му се приготви. И даде ѝ се да се облече в чист и светъл висон; а висонът е *праведност на светиите*"¹⁵.

"И видях ново небе и нова земя, защото предишното небе и предишната земя бяха преминали, и морето вече го нямаше. Тогава аз, Иоан, видях светия град Иерусалим, нов, слизащ от Бога, от небето, стъкмен като невеста, пременена за своя мъж. И чух висок глас от небето да говори: ето скинията на Бога с човеците, и Той ще живее с тях; те ще бъдат Негов народ, а Сам Бог ще бъде с тях — техен Бог. И ще отрие Бог всяка сълза от очите им, и смърт не ще има вече; ни жалейка, ни писък, нито болка няма да има вече, защото предишното се мина"¹⁶.

Ето каква всемирна хармония и благоденствие имаше предвид Достоевски, повтаряйки, но със свои думи, пророчествата на новозаветното откровение.

БЕЛЕЖКИ

ТРИ РЕЧИ В ПАМЕТ НА ДОСТОЕВСКИ

През 70-те години на XIX век Вл. Соловьев много се сближава с Ф. М. Достоевски. Дружбата им продължила до края на живота на писателя (28.1.1881 г.). Тя е повлияла както на творчеството на Достоевски (религиозно-философските моменти в романа "Братя Карамазови"), така и на творчеството на философа Соловьев. Смъртта на Достоевски Вл. Соловьев възприел като много тежка загуба. Той е смятал писателя за предтеча на новото изкуство, вдъхновено от религиозната идея, и е намирал в неговото творчество и много общи елементи със собствената си философия. (Виж: Русские писатели. Биобиблиографический словарь. Ч. II. М., Провещение, с. 244—249).

На 31.1.1881 г. (според други източници — 1.11) цял Петербург погребвал Достоевски в Александро-Невската лавра — място за последен покой на много от руските писатели. На гроба на писателя речи са държали А. И. Палм, О. Ф. Милер, К. Н. Бестужев-Рюмин, П. В. Биков и студентите Д. И. Козирев и Павловски. Ораторите са казали най-главното за творчеството на писателя Достоевски. По-голямата част от тези речи са публикувани във в-к Новое время за м. февруари 1881 г. (№№ 1772, 1773, 1775). Текстове на речите са публикувани през същата година и в кн. "Федор Михайлович Достоевский. Биография. — Его сочинения. — Последние минуты его жизни. — Проводы тела, похорони его и овации русского общества." М., 1881 г. (Виж: Достоевский. Материалы и исследования. Т. I. Издательство Наука, Ленинградское отделение, Ленинград. 1974, с. 296). Много от присъствалите на погребението съвременници специално отбелязват словото на Вл. Соловьев, както и поведението на философа, който като един от най-близките писатели на починалия е бил зает с организирането на погребението, а след това е сред инициаторите на движението за увековечаване паметта на писателя. (Виж: Ф. М. Достоевский в воспоминаниях современников. М., 1964, Т. II, с. 430).

"Три речи в памет на Достоевски" са най-известното критическо произведение на Вл. Соловьев. В тях философът много високо оценява творчеството на писателя.

¹ Цитатът е част от словото на Вл. Соловьев, произнесено на гроба на Достоевски на 31.1.1881 г. Трябва да отбележим, че включеният към предговора на "Трите речи" насаж е претърпял известна промяна. Първоначалната редакция е следната: "А Достоевски преди всичко обичаше навсякъде и във всичко живата човешка душа и вярваше, че всички ние сме родът Божий, вярваше в безкрайната божествена сила на човешката душа, която побеждава всяко външно насилие и всяко вътрешно падение. Възприел в душата си цялата житейска злоба, цялото бreme и цялата чернилка на живота и преодолял всичко това чрез безкрайната сила на любовта и всеопрощението, Достоевски възвестяваше тази победа във всичките си творби. Изпитал божествената сила на душата, която преодолява всяка човешка немощ, Достоевски вярваше в Бога и Богочовека. Реалността на Бога и Христа се разкриха пред него чрез вътрешната сила на любовта и всеопрощението и

именно тази всичко примиряваща и всеопрощаваща сила на любовта той проповядваше като основа за обединяването на всички хора в едно вселенско братство, за реализиране на земята на онова царство на истината, за което жадуваше и към което се стремеше през целия си живот".

Някои изследвачи на творчеството на Вл. Соловьов смятат, че словото му на погребението на Достоевски и речта му през м. март 1881 г. са тясно свързани. (Става въпрос за процеса и смъртните присъди на организаторите на атентата от 1.III.1881 г. срещу Александър II, в резултат на който царят е бил убит). След тази своя реч Вл. Соловьов е бил принуден да напусне преподавателската работа и започнал да се занимава предимно с литературен труд. Един от привържениците на това мнение е Константин Мочулски — известен литературен критик. (Виж: **Мочульский К. Н.** Вл. Соловьов. Жизнь и учение. Париж. Б. г. с. 131 и следв.).

² Из писмо на Л. Н. Толстой до Н. Н. Страхов от 5—10 февруари 1881 г., писано в Ясна поляна. Л. Н. Толстой. Собрание сочинений в 20-ти тома. Т. 17. Письма 1845—1886 г. Изд. Художественная литература, М., 1965, с. 520. (Писмото е предадено със съкращения).

³ Из писмо на Л. Н. Толстой до Н. Н. Страхов от 26 септември 1880 г. Пак там, с. 517. Тук Л. Н. Толстой има предвид романа "Записки от Мъртвия дом". За съжаление Л. Н. Толстой и Ф. М. Достоевски — двама велики съвременници — не са се познавали лично, макар че са имали удобен случай да се запознаят. През 1878 г. и двамата са присъствали на една лекция на Вл. Соловьов, изнесена по поръчка на Дружеството на любителите на духовното просвещение, но Н. Н. Страхов не ги е представил един на друг. Л. Н. Толстой и Ф. М. Достоевски са изказали недоволството си от това, че той не се е решил да ги запознае. (Виж: **Б. Бурсов.** Личность Достоевского. Изд. Советский писатель, Ленинградское отделение, Ленинград, 1974 г., с. 34 и следв.).

⁴ Виж: **Достоевский Ф. М.** Полное собрание сочинений в 30-ти тома. Т. 18. Статьи и заметки. Гл. Ряд статей о русской литературе. Введение. Г-н -бов и вопросы об искусстве. с. 41—104. Тук под "г-н -бов" се подразбира Н. А. Добролюбов и се критикуват статиите му.

⁵ Генерал Бетрищев — герой от втори том на "Мъртви души" от Н. В. Гогол.

⁶ Виж: **Достоевски Ф. М.** Събрани съчинения в 12 тома. Т. 10. Дневник на писателя 1863, 1876 г. Гл. II. Някогашните хора. С., Народна култура, 1986, с. 9—15.

⁷ Виж: Пак там. Т. II. Дневник на писателя 1877, 1880, 1881 г. Август 1880 г. Пушкин (очерк). с. 418—433, а също и други съчинения на Достоевски.

⁸ Виж: Пак там. Т. 10. Гл. Влас. с. 38—50.

⁹ Пак там. Гл. Мужикът Марей. с. 212—216.

¹⁰ На 12 януари 1886 г. (по времето, когато в "Русский вестник" печатали първите глави от романа "Престъпление и наказание"), в Петербург студентът А. М. Данилов убил лихваря Попов и прислужницата му М. Нордман. През цялата 1886 г. в пресата се печатали материали за това убийство и за процеса срещу Данилов, който приключил на 14.II.1867 г. Данилов бил осъден на 9 години каторжен труд. Виж: **Ф. М. Достоевский.** Полное собрание сочинений в 30-ти тома. Т. 7. с. 349 и следв.

¹¹ Става въпрос за първия публичен политически процес в Русия, свързан

с убийството на студента И. И. Иванов от групата на нихилиста Сергей Нечаев.

¹² Предложената тук от Вл. Соловьев трактовка на епизода от "Престъпление и наказание" дълги години предизвиква спорове сред изследвачите на произведението.

¹³ Виж: **Ф. М. Достоевски**. Събрани съчинения в 12 т. Т. 7. Бесове, част I, гл. IX, с. 32–37. С., 1883 г.

¹⁴ Виж: Пак там. Т. 11. Дневник на писателя за 1881 г., гл. Финансите, с. 480–481. С., 1986 г.

¹⁵ На 16 май 1878 г., ненавършил и три години, от епилептичен припадък умира любимият син на Ф. М. Достоевски — Алексей (Альоша). След това трагично за писателя събитие той по съвет на Вл. Соловьев и придружен от него през юни 1878 г. (според някои източници — май, напр. Русские писатели. Биобиблиографический словарь, ч. II, М., "Просвещение", 1990, с. 247–248) заминава за манастира Оптина пустин край гр. Козелск. Там Ф. М. Достоевски се среща с почитания от всички 66-годишен старец Амвросий (в светския живот — Александър Михайлович Гренков). Случило се така, че Достоевски и Соловьев пристигнали в манастира заедно с голяма група богомолци. Затова първата среща на писателя със стареца била много кратка, но следващите две продължили твърде дълго. Двамата се уединявали в килията на стареца и водели продължителни разговори. Смята се, че тук Достоевски е решил да нарече стареца от романа "Братя Карамазови" (чийто прототип е безспорно старецът Амвросий) с името Зосима. По време на това пътуване Достоевски споделил с Вл. Соловьев централната идея в романа — "Църквата като положителен обществен идеал".

¹⁶ Виж: **Ф. М. Достоевски**. Събрани съчинения в 12 т. Т. 11, с. 418–433.

¹⁷ Пак там, с. 464–483.

¹⁸ Виж: **Ф. М. Достоевский**. Полное собрание сочинений в 30-ти томах. Т. 20. Статии и заметки. Ст. Каламбуры в жизни и литературе. М., 1980, с. 139.

¹⁹ Става въпрос за Манифеста от 19 февруари 1861 г., с който Александър II отменя крепостното право в Русия.

²⁰ Ср. връзката между повтарящия се тук въпрос, критикуваните от Вл. Соловьев възгледи на Н. Г. Чернишевски и заглавието на романа му "Какво да се прави?"

²¹ Иоан 3:3.

²² Ср. връзката между разглежданите в третата реч проблеми и проблематиката в романа "Бесове".

²³ Тук много ясно се чувства връзката с романа "Бесове". Ср. спомените на Мария Трофимовна за живота ѝ в манастира. Виж: **Ф. М. Достоевски**. Събрани съчинения в 12 т. Т. 7, с. 131 и следв.

²⁴ Пак там. Т. 11, с. 410 и следв.

²⁵ Рим. 9:4–5; 11:1–2; 25–26; 32.

²⁶ Откр. 12:1–2.

БЕЛЕЖКА В ЗАЩИТА НА ДОСТОЕВСКИ ОТ ОБВИНЕНИЯТА В "НОВО" ХРИСТИЯНСТВО

("Нашите нови християни" и т. н. от К. Леонтиев, Москва, 1882 г.)

¹ Константин Николаевич Леонтиев (1831 – 1891 г.) е известен руски писател, публицист, литературен критик. Завършил е Медицинския факултет на Московския университет, по време на Кримската война (1853 – 1856 г.) служи като военен лекар, а по-късно и като домашен лекар в Нижегородска губерния. Скоро след това изоставя лекарската практика и преминава на дипломатическа служба. През 1871 г. преживява дълбока религиозна криза. През периода 1883 – 1887 г. активно се занимава с журналистика. 1887 г. е решаваща година от живата му – той заминава за Оптина пустин, където тайно приема монашески сан. По-късно се премества в най-големия руски манастир – Троице-Сергиевата лавра в Сергиев посад, където и умира през 1891 г.

В статията си "Нашите нови християни. Ф. М. Достоевски и граф Л. Н. Толстой", излязла през 1882 г., Леонтиев обвинява двамата писатели в отклонение от православие и в "розово християнство", а Л. Н. Толстой – и в "едностранчив демократизъм". Освен това, бидейки църковноправославен писател и публицист, К. Н. Леонтиев смятал вярата на Достоевски в "световната хармония" за несъвместима със "светоотеческото християнско учение". Вл. Соловьев добре е познавал творчеството на К. Леонтиев – той е автор на статията за него и в Енциклопедията на Брокхауз и Ефрон. (Виж: Литературно наследство, т. 22 – 24, М., 1935; Краткая литературная энциклопедия. Т. 4, изд. "Советская энциклопедия", М., 1967, с. 139; Русские писатели. Библиографический словарь, часть I, М., "Просвещение", 1990, с. 407 – 409).

² Рим. 3:4.

³ Иоан 8:10.

⁴ Мат. 10:34.

⁵ Иоан 10:6.

⁶ Псалтир 110:10.

⁷ I Посл. на Иоан 4:8, 18.

⁸ Виж: Леонтиев К. Собрание сочинений, М., 1912, с. 203 – 204.

⁹ Пак там, с. 181 – 182.

¹⁰ Из Православния Символ на вярата. Пак там, с. 182.

¹¹ Виж: Ф. М. Достоевски. Събрани съчинения в 12 т. Т. 11. Дневник на писателя за 1880 г. Август. Гл. III. Двете половинки. С., "Народна култура", 1989, с. 448 – 458.

¹² Пак там. Т. 9. Братя Карамазови. Кн. пета. Pro i contra. Гл. Бунтът. 1984, с. 249 – 260.

¹³ Бит. 1:2; Откр. 21:3, 5; 24 – 27; 22:1 – 5.

¹⁴ Откр. 12:1 – 2.

¹⁵ Откр. 19:6 – 8.

¹⁶ Откр. 21:1 – 4.

Бележките са на преводача